

زنان و ایجاد ساختار مناسب برای تشکیل و جذب مشارکت سازمان‌های غیردولتی، اقدام‌های جدی صورت گیرد. کلید واژه: آبخیزداری، آبخیزنشینان، توسعه پایدار، مشارکت.

مقدمه

مردم، منابع و مشارکت، سه رکن توسعه پایدار انسانی را تشکیل می‌دهند. مشارکت به این دلیل که هم هدف توسعه و هم وسیله رسیدن به آن است، نقش ترکیب‌کننده دو متغیر دیگر به شمار رفته، در نتیجه عنصر کلیدی در فرآیند توسعه پایدار تلقی می‌شود [۱۳]. عدم توجه به مشارکت ذی‌نفعان و به‌ویژه آبخیزنشینان در اجرای بسیاری از طرح‌های منابع طبیعی و آبخیزداری کاهش انگیزه آتی جوامع روستایی را در مراحل پس از اجرای طرح‌ها، به‌ویژه حفاظت از آن‌ها را به دنبال داشته است. تجربه کشورهای مختلف حاکی از آن است که فعالیت دولت‌ها به‌تنهایی کارایی لازم را نداشته و تدوین یک برنامه راهبردی فراگیر و سیستمی در این زمینه ضروری است [۵]؛ زیرا مشارکت جامعه، تحت تأثیر سه عامل اجتماعی - اقتصادی، نهادی و فنی است و ضرورت دارد به‌منظور افزایش مشارکت، این عوامل در هنگام برنامه‌ریزی و اجرا، موردنظر مدیران اجرایی و کارشناسان قرار گیرد [۱۰].

علاوه بر این موارد، نوع نگرش آبخیزنشینان به فعالیت‌های آبخیزداری یکی از این عوامل می‌باشد. به همین دلیل، در مدیریت جامع حوزه‌های آبخیز، توجه به نگرش آبخیزنشینان از موارد بسیار ضروری و مهم است [۱ و ۳]؛ زیرا بر اساس علم آبخیزداری، بهره‌برداری از منابع آب‌وخاک به‌گونه‌ای باید برنامه‌ریزی شود که با کم‌ترین آسیب به این منابع همراه باشد. از این‌رو عملیات آبخیزداری نه‌تنها در حفظ و توسعه آبخیز نقش دارد، بلکه با ایجاد شرایط مناسب زندگی در رفتار اقتصادی اجتماعی و افکار و روحیات بهره‌برداران نیز تأثیر خواهد داشت.

بنابراین، طرح‌های آبخیزداری با دو مجموعه چالش‌های اساسی روبروست: ۱- چالش برآمده از رخدادهای طبیعی و ۲- چالش‌های برآمده از کنش‌های انسانی. مطالعات در گروه‌های کاری آبخیزداری در بیش‌تر حوزه‌های آبخیز، گویای آن است که کارکردهای انسانی مهم‌ترین عامل در تخریب آبخیزها بوده است. بنابراین مدیریت آبخیز یا توسعه حوزه آبخیز با مفهوم نگرش بهره‌برداران به منابع آب‌وخاک همگام می‌شود؛ به‌گونه‌ای که پیشبرد یکی بدون دیگری میسر نیست [۲]. با توجه به این موارد، حفظ وضعیت کنونی

واکاوی مشارکت آبخیزنشینان در طرح‌های آبخیزداری

سید مسعود سلیمان‌پور^{۱*}، امین صالح‌پور جم^۲، جمال مصفاei^۳

تاریخ دریافت ۱۴۰۵/۰۴/۰۶ تاریخ پذیرش ۱۴۰۵/۰۵/۲۲

DOI:10.22034/WMJ.2026.2092636.1142

چکیده

مشارکت، فرآیندی است که از طریق آن افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها نقش فعالی در اتخاذ و اجرای تصمیماتی ایفا می‌کنند که به‌طور مستقیم روی آن‌ها تأثیرگذار است. عدم توجه به مشارکت ذی‌نفعان و به‌ویژه آبخیزنشینان در اجرای بسیاری از طرح‌های آبخیزداری کاهش انگیزه را در مراحل پس از اجرای طرح‌ها و به‌ویژه حفاظت از آن‌ها را به دنبال داشته است. با توجه به اهمیت موضوع، در این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی و بررسی و تشریح منابع مرتبط، اقدام به واکاوی مشارکت آبخیزنشینان در طرح‌های آبخیزداری شده است. یافته‌ها نشان داد یک مشارکت همه‌جانبه شامل مشارکت در تصمیم‌گیری، اجرا، سهم بردن از منابع و مشارکت در نظارت و نگهداری از طرح‌ها می‌باشد. هم‌چنین موفقیت طرح‌های آبخیزداری در گرو اهداف چندمنظوره آن در سطوح مختلف فنی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی می‌باشد. بهبود عملکرد در طرح‌های آبخیزداری زمانی محقق خواهد شد که آبخیزنشینان به تعیین مشکلات کمک کنند؛ اولویت‌ها را تعیین نمایند؛ فناوری‌ها و سیاست‌ها را انتخاب و نظارت و ارزیابی اثرات را انجام دهند؛ زیرا مشارکت پایدار، سبب ارتقاء توانمندی‌ها و بهره‌وری بهینه از تمام امکانات و منابع موجود در حوزه‌های آبخیز می‌شود. پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران و مجریان نسبت به ارتقاء سطح آگاهی‌های عمومی جوامع محلی، بالا بردن ظرفیت تشکلهای مردمی، ایجاد ساختار مناسب برای جذب حداکثری مشارکت

*۱- (نویسنده مسئول) دانشیار بخش بخش تحقیقات حفاظت خاک و آبخیزداری، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان فارس، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، شیراز، ایران.

Email: m.soleimanpour@areeo.ac.ir

۲- دانشیار پژوهشکده حفاظت خاک و آبخیزداری، سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران.

۳- دانشیار پژوهشکده حفاظت خاک و آبخیزداری، سازمان تحقیقات آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران.

حوزه‌های آبخیز و جلوگیری از تخریب بیش‌تر، جز با مشارکت فعال، پایدار و همه‌جانبه آبخیزنشینان امکان‌پذیر نخواهد بود [۱۹]. هم‌چنین باید توجه داشت که عدم مشارکت آبخیزنشینان و مشارکت منفعلانه در مدیریت منابع طبیعی و نبود زمینه‌های مدیریت بومی و عدم استفاده مؤثر از جوامع محلی در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری و عدم حضور ذی‌نفعان، ذی‌نفع‌ها و تصمیم‌گیران محلی در برنامه‌های حفاظت آب و خاک، موجب ناکارآمدی برنامه‌های دولتی در حفاظت منابع طبیعی شده است [۲۳].

توجه به مشارکت ذی‌نفعان و شناسایی و مرتفع ساختن موانع تحقق آن در اجرای طرح‌های منابع طبیعی و آبخیزداری، امکان برخورداری از پتانسیل‌های فکری، اجرایی، نظارتی و دانش بومی جوامع محلی را در مراحل مختلف مطالعاتی، اجرایی، ارزیابی و نگهداشت و حفاظت آتی طرح‌ها را فراهم می‌کند. این مسئله ضمن کاهش هزینه‌های اجرایی، ضامن موفقیت و اجرای مؤثرتر طرح‌ها خواهد بود [۲۳].

در خصوص مشارکت آبخیزنشینان در طرح‌های آبخیزداری، پژوهش‌های متعددی انجام شده است. به‌طور خلاصه می‌توان به تحقیقات ملک‌محمدی [۱۴] اشاره کرد. ایشان موانع مشارکت را به سه دسته کلی موانع عملی، فرهنگی و ساختاری تقسیم کردند. موانع عملی، شامل: برنامه‌ریزی متمرکز، سازوکار ناقص عرضه، فقدان هماهنگی محلی. موانع فرهنگی، شامل: فرهنگ سکوت (کم‌کاری، خودکاری و ...) و موانع ساختاری، شامل: روابط حاکم، قدرت تولید و ... می‌باشد. یافته‌های پژوهش سلیمان‌پور و همکاران [۲۴] نشان داد عدم آموزش ساکنان حوضه در خصوص طرح‌ها و اهداف مربوطه مؤثرترین عامل در عدم مشارکت در طرح‌های آبخیزداری در حوزه آبخیز قشلاق واقع در شمال استان فارس اعلام کردند. هم‌چنین داودی‌راد و همکاران [۷] در پژوهش خود نشان دادند از دیدگاه کارشناسان دو عامل تمرکز قدرت تصمیم‌گیری طراحی و اجرا در اداره کل و بالا بودن سن ساکنان، بیش‌ترین نقش را در عدم مشارکت جوامع محلی در طرح‌های آبخیزداری در حوزه آبخیز بزیجان شهرستان محلات استان مرکزی دارند و از نظر آبخیزنشینان دو عامل نارضایتی از نتایج طرح‌ها توسط ساکنان آبخیز و نادیده گرفتن منافع ساکنان آبخیز به‌عنوان انگیزه اقتصادی مستقیم، بیش‌ترین اثر را در این خصوص داشته‌اند.

سلیمان‌پور و همکاران [۲۵] نیز در پژوهشی اقدام به اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر عدم مشارکت بهره‌برداران در طرح‌های آبخیزداری در حوزه آبخیز چیکان و مورزیان سپیدان واقع در شمال غرب استان فارس کردند. نتایج نشان داد عوامل عدم آموزش ساکنان حوضه در خصوص طرح‌ها و اهداف مربوطه دارای بیش‌ترین اثر در عدم مشارکت آبخیزنشینان در این حوزه آبخیز می‌باشد. قهاری و همکاران [۹] عدم توجه به نیروی محلی در اجرای طرح‌ها را به‌عنوان مهم‌ترین مانع مشارکت در حوزه آبخیز بیشه‌زرد استان فارس اعلام کردند.

نتایج پژوهش نور و همکاران [۱۵] در حوزه آبخیز عمارت نیز نشان داد عوامل اقتصادی بیش‌ترین نقش را در عدم مشارکت مردم دارد. هم‌چنین نادیده گرفتن منافع مردم به‌عنوان انگیزه اقتصادی مستقیم و عدم آموزش ساکنان حوضه در خصوص طرح‌ها بیش‌ترین اهمیت در عدم مشارکت مردم در طرح‌های آبخیزداری داشتند.

جعفری و صالح‌پور جم [۱۱] نیز موانع مشارکت در طرح‌های آبخیزداری در حوزه آبخیز آسمان‌آباد شهرستان چرداول استان ایلام به این نتیجه دست یافتند که از دیدگاه کارشناسان، نادیده گرفتن درآمد مردم به‌عنوان انگیزه اقتصادی مستقیم و از نظر آبخیزنشینان، نادیده گرفتن درآمد مردم به‌عنوان انگیزه اقتصادی مستقیم، بیش‌ترین اهمیت را داشته‌اند. هم‌چنین یافته‌های طلایی و همکاران [۲۷] نیز نشان داد از دیدگاه کارشناسان و آبخیزنشینان، نادیده گرفتن درآمد مردم به‌عنوان انگیزه اقتصادی مستقیم، دارای بیش‌ترین اهمیت در عدم مشارکت ایشان در طرح‌های آبخیزداری در حوزه آبخیز سیاه‌پوش استان اردبیل شناخته شد.

نتایج پژوهش فرهادی و همکاران [۸] در حوزه آبخیز قلعه‌راک مسجدسلیمان نشان داد عوامل اجتماعی و اقتصادی، بر مشارکت جوامع محلی تأثیرگذار هستند؛ اما نقش عوامل اجتماعی نسبت به عوامل اقتصادی، از اهمیت بیش‌تری برخوردار است. این یافته نشان‌دهنده نقش کلیدی عوامل اجتماعی در کاهش ناهنجاری‌ها و تنش‌های محلی دارد.

بررسی و مطالعه پژوهش‌های مختلف بیانگر آن است که در هر حوزه آبخیز برای اتخاذ تدابیری در راستای رفع موانع مشارکتی آبخیزنشینان، شناسایی عوامل مؤثر بر عدم مشارکت ضروری است. این مسئله ضمن کاهش هزینه‌های اجرایی، ضامن موفقیت و اجرای مؤثرتر طرح‌های آبخیزداری خواهد بود؛ بنابراین با مرور این پژوهش‌ها می‌توان عوامل اجتماعی، اقتصادی، ارتباطی و منابع اطلاعاتی مانند آگاهی افراد نسبت به طرح‌ها، دانش بومی، اطلاع‌رسانی، سن، میزان آگاهی، مقدار زمین، سطح سواد و دانش، میزان درآمد، تجربه شغلی و سایر موارد مشابه را از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر مشارکت آبخیزنشینان در طرح‌های آبخیزداری دانست [۲۳]؛ بنابراین اهمیت پرداختن به موضوع مشارکت و شناسایی موانع آن در حوزه‌های آبخیز، اصولی‌ترین گام در تحقق مشارکت پایدار و مؤثر مردمی در دستیابی به اهداف مدیریت جامع حوزه‌های آبخیز است. به این منظور، پژوهش حاضر با بررسی منابع مرتبط، نسبت به واکاوی این مهم اقدام کرده است.

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر از نوع ترویجی و یک اثر بنیادی می‌باشد که از لحاظ ماهیت و روش کار، مبتنی بر روش توصیفی-تحلیلی و بررسی و تشریح منابع مرتبط نگارش شده است.

در خصوص تعریف مشارکت تعاریف زیادی ارائه شده است [۱۶]. رید [۱۸] مشارکت را فرآیندی می‌داند که از طریق آن افراد، گروه‌ها و سازمان‌ها نقش فعالی را در اتخاذ و اجرای تصمیماتی ایفا می‌کنند که به‌طور مستقیم روی آن‌ها تأثیرگذار است. هم‌چنین در تعریف دیگری، مشارکت به‌عنوان فرآیند دخالت کردن مردم به‌منظور تأثیرگذاری آن‌ها بر نتایج و دستاوردهای طرح‌ها و برنامه‌های مختلف در نظر گرفته شده است [۴]؛ که به‌طور معمول در سه سطح مشارکت در تدوین و طراحی برنامه‌ها، مشارکت در اجرا و پیاده‌سازی برنامه‌ها و در نهایت مشارکت در ارزشیابی و بررسی نتایج و پیامدهای حاصل از اجرای یک برنامه یا طرح خاص مورد توجه قرار می‌گیرد [۲۶].

مشارکت بر اساس معیارهای متفاوت اجتماعی و اقتصادی قابل دسته‌بندی است که مهم‌ترین آن به شرح زیر است:

۱- مشارکت برحسب چگونگی عضویت، شامل: مشارکت طبیعی، مشارکت ارادی، مشارکت اجتماعی، مشارکت خود به خودی (خودانگیخته) و مشارکت تحمیلی (اجباری).

۲- مشارکت برحسب موضوع، شامل: مشارکت اجتماعی، مشارکت اقتصادی، مشارکت فرهنگی و مشارکت سیاسی.

۳- مشارکت برحسب فرآیند برنامه‌ریزی، شامل: مشارکت در تصمیم‌گیری، مشارکت در اجرا، مشارکت در بهره‌برداری و نگهداری و مشارکت در ارزشیابی.

۴- مشارکت برحسب سطح اجرایی، شامل: برنامه‌ریزی محلی، مشارکت منطقه‌ای، مشارکت ملی و مشارکت بین‌المللی [۲۸].

مشارکت آبخیزنشینان در طرح‌های آبخیزداری نیازمند پیش‌نیازهایی است که لازم است به آن‌ها توجه جدی شود. این موارد عبارت‌اند از:

الف- زمان برای مشارکت کافی باشد. فعالیت‌هایی که به سرعت و اضطراب صورت می‌پذیرند به‌سختی می‌توانند مشارکت دیگران را جلب کنند.

ب- فواید مشارکت مردم در طرح‌ها و برنامه‌ها باید برای افراد تشریح شود تا بتوانند با یک جمع‌بندی، نتایج مثبت مشارکت را درک نمایند.

پ- موضوع مشارکت باید مورد علاقه و نیاز مشارکت‌کنندگان باشد. بدون علاقه مشارکت حقیقی و همه‌جانبه صورت نمی‌پذیرد.

ت- در طرح‌های مشارکتی مردم باید توانایی انجام آنچه به آن‌ها واگذار می‌شود را داشته باشند [۶].

پس از در نظر گرفتن موارد فوق‌الذکر و به‌منظور دستیابی به مشارکت پایدار آبخیزنشینان در طرح‌های آبخیزداری، اصول مشارکتی زیر باید مدنظر قرار گیرند. این موارد عبارت‌اند از:

- مشارکت مردم باید در تمام مراحل طرح باشد؛ یعنی طوری نباشد که افراد تنها برای کارگری و اقدامات فیزیکی (بدنی) به همکاری طلبیده شوند و از همفکری آن‌ها استفاده نشود. بدیهی

است که مردم بر اثر تجربه و دانش بومی که دارند مشاوران خوبی در مراحل مختلف طرح می‌توانند باشند.

- ارتباط با مردم (آبخیزنشینان) همراه با احترام باشد. مردم دارای مهارت و تجارب کافی برای انجام کارهای مربوط به جامعه خود می‌باشند و لازم است در تماس با ایشان به تجارب آن‌ها احترام گذاشت.

- قبل از اجرای طرح باید دانش و تجربیات مردم (آبخیزنشینان) در زمینه‌های مختلف مورد شناسایی قرار گیرد زیرا دانش بومی مملو از مطالبی است که می‌توان از آن‌ها به بهترین نحو استفاده کرد.

- در فعالیت مشارکتی باید به اصل آزادی افراد توجه شود. مشارکت بدون توجه به اصل آزادی و دموکراسی عملی نیست. هر یک از مشارکت‌کنندگان باید با امنیت کامل دیدگاه‌ها و نظرات خود را بیان دارند و مختار به مشارکت به‌صورت داوطلبانه باشند.

- برگزاری دوره‌های متنوع برای یادگیری مسائل مختلف باید در دستور کار قرار گیرد. مشارکت زمانی صورت می‌گیرد که مردم درباره مسائل اطراف خود هر آنچه لازم است، بدانند.

- در مشارکت باید از دیدگاه پایدار برخوردار باشیم و مشارکت باید پایداری تغییرات را تضمین کند.

- در مشارکت، واقعیات از قبل برای افراد مشخص شوند.

- در مشارکت باید احتمال عدم موفقیت برای افراد مشخص شود.

- میزان مشارکت در طرح‌ها هر چه بیش‌تر باشد میزان موفقیت آن‌ها بالاتر می‌رود [۶].

با عنایت به موارد فوق، بیان این نکته ضروری است که مشارکت آبخیزنشینان برای حفاظت مؤثر از حوزه‌های آبخیز و ارائه پایدار خدمات بوم‌سازگان، ضروری است [۱۷] و مشارکت زمانی اثرگذار خواهد بود که نه تنها در حد تعاریف و واژگان، بلکه به‌طور واقعی در تمام ابعاد و جنبه‌های مربوط به حوزه‌های آبخیز، به صورتی پایدار و هماهنگ صورت پذیرد؛ بنابراین توسعه و احیای حوزه‌های آبخیز برای دستیابی به شرایط مطلوب، مستلزم مشارکت جامعه محلی در مراحل مختلف، از جمله برنامه‌ریزی، اجرا و نگهداری طرح‌های آبخیزداری است [۱۲]. در این صورت، شاهد یک مشارکت همه‌جانبه شامل: مشارکت در تصمیم‌گیری، اجرا، سهم بردن از منابع و مشارکت در نظارت و نگهداری از طرح‌ها خواهیم بود. ترکیب این چهار نوع مشارکت و زمینه‌سازی برای بالفعل شدن آن‌ها تحت هر اصطلاحی (انجمن محلی، تعاونی و ...)، راهکار و قالبی برای توسعه مشارکت مردمی در طرح‌های آبخیزداری می‌باشد [۶]؛ زیرا آبخیزنشینان عمدتاً مایل به مشارکت در حفاظت، مدیریت و برنامه‌ریزی در حوزه آبخیز هستند و این مورد به‌ویژه در مواردی که اشتراک‌گذاری اطلاعات در بین ایشان انجام شود بیش‌ترین تأثیر مثبت را داشته است [۲۹]. هم‌چنین تقویت اطلاع‌رسانی و پرداختن به محدودیت‌های پیش روی آبخیزنشینان می‌تواند مشارکت را افزایش دهد و اثربخشی برنامه‌های مدیریت حوزه آبخیز را بهبود بخشد [۱۷].

با عنایت به موارد فوق، می‌توان بیان داشت که موفقیت طرح‌های

آبخیزداری در گرو اهداف چندمنظوره آن در سطوح مختلف فنی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی می‌باشد. دستیابی به این هدف‌ها با محوریت مشارکت واقعی آبخیزنشینان در اجرای طرح‌های آبخیزداری قابل تحقق است. به این منظور باید در طرح‌های آبخیزداری عوامل اجتماعی، اقتصادی و سازمانی مؤثر در محدوده داخل و خارج از حوزه آبخیز در نظر گرفته شود. در نتیجه اعتقاد بر آن است که از طریق مشارکت آبخیزنشینان در مدیریت آبخیزها، مهارت‌های فنی و تحلیلی بهره‌برداران بهبود می‌یابد و حتی می‌تواند فراتر از تقویت سرمایه انسانی، منجر به تقویت سرمایه اجتماعی و انسجام اجتماعی نیز شود؛ بنابراین مشارکت عمومی شامل هرگونه فرآیندی است که عموم را در حل مسئله، طرح‌ریزی، سیاست‌گذاری و یا تصمیم‌گیری دخالت دهد. همکاری و دخالت عموم مردم منجر به تصمیماتی می‌شود که از پشتیبانی و تعهد جامعه برخوردار هستند. هم‌چنین پاسخگوی نیازهای محلی و منعکس‌کننده خواسته‌های جامعه هستند [۲۰].

به این منظور، امروزه، توسعه مشارکتی همگام با مفاهیم جدید در این حوزه تغییرات ساختاری یافته است. این تغییرات، زمینه‌های اجتماعی، عملیاتی و نیز ارزیابی کنش‌ها و عملکردهای مردم را در اجرای طرح‌ها متأثر ساخته و آن‌ها را در بر گرفته است. از این منظر، توسعه مشارکتی به‌منزله اصلی بنیادین برای تمام برنامه‌ریزی‌های توسعه مطرح است و در کلیه فرآیندهای آن، مردم، به‌عنوان محور توسعه مدنظر هستند؛ دست‌اندرکاران نیز عملاً آن‌ها را در این راه مشارکت می‌دهند. در روند نوین برنامه‌ریزی توسعه، مفاهیم برنامه‌ریزی هدایت‌شده و متمرکز که راه‌کارهای آن صرفاً توسط تصمیم‌گیران به شکل از بالا به پایین طراحی و اجرا می‌شود، رنگ می‌بازد و متخصصان نیز از بیرون به کنترل انحصاری طرح‌ها نمی‌پردازند. هدف آن است که آبخیزنشینان به‌صورت گام‌به‌گام در کلیه مراحل توسعه آگاهانه و داوطلبانه مشارکت کنند و در مشکلات ناشی از اجرای طرح به یاری صاحب‌نظران بشتابند؛ این امر ممکن نیست مگر آن‌که آنان به‌طور ملموس مزایای برنامه‌ریزی را احساس کنند [۵].

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به پیچیدگی مسائل مربوط به عرصه‌های طبیعی، اداره آن به شیوه مطلق جوابگوی مشکلات موجود نیست؛ به این دلیل در سال‌های گذشته رویکردهای بی‌شماری در این زمینه ارائه شده است که ازجمله مهم‌ترین این رویکردها می‌توان به اهمیت نقش مشارکت جوامع محلی در کنار حکمرانی پایدار اشاره کرد [۲۲]. در این خصوص، باید توجه داشت که بهبود عملکرد در اجرای طرح‌های آبخیزداری در عرصه‌های طبیعی زمانی محقق خواهد شد که آبخیزنشینان به تعیین مشکلات کمک کنند؛ اولویت‌ها را تعیین نمایند؛ فناوری‌ها و سیاست‌ها را انتخاب و نظارت و ارزیابی اثرات را انجام دهند؛ زیرا مشارکت پایدار، سبب ارتقاء توانمندی‌ها و بهره‌وری بهینه از تمام امکانات و منابع موجود در حوزه‌های آبخیز می‌شود [۲۳]. هم‌چنین برای ارتقا و توسعه مشارکت، درک روابط

قدرت اجتماعی- سیاسی در یک جامعه که عمده‌تأ دارای فضایی پیچیده و مورد مناقشه است؛ بسیار ضروری می‌باشد [۲۱]. با عنایت به موارد فوق، ارائه نکته‌های زیر ضروری به نظر می‌رسد:

- در تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌های تعادل‌بخشی در حوزه‌های آبخیز باید به خواسته‌های آبخیزنشینان که جامعه هدف هستند توجه ویژه شود.

- به این نکته توجه شود که شکست طرح‌های اجراشده در حوزه‌های آبخیز و یا موفقیت مقطعی آن‌ها گویای یک مشکل کلیدی است و آن عدم مشارکت بهره‌برداران در مدیریت و توسعه حوزه‌های آبخیز است.

- هیچ فرد یا گروهی از آبخیزنشینان نبایستی از برنامه‌ها و فعالیت‌های مشارکت‌مدارانه در پهنه آبخیز کنار گذاشته شود.

- توجه و احترام به نقش زنان، به‌عنوان اعضاء مؤثر خانوار آبخیزنشین که در سازمان خانواده، نقش‌ها، نیازها و علایق موازی، مکمل و گاه متضاد با مردان دارند، باید از اصول مهم رهیافت مشارکتی باشد.

- تضمین مشارکت مردمی در مدیریت جامع حوزه‌های آبخیز، در ایجاد نوعی ساختار و سازماندهی پایدار و کارا نهفته است. آنچه مهم است آن است که استقرار این‌گونه نهادها باید با درخواست و به دست خود مردم صورت پذیرد و به تعبیر دیگر این سازمان‌ها بایستی به‌منزله ماحصل اندیشه جامعه محلی ایجاد شوند، نه این‌که از بیرون القاء شوند.

- توجه به تمرکززدایی، از اصول مهم و حیاتی می‌باشد زیرا فرآیند مشارکت تغییر را می‌طلبد و شرط لازم پیشرفت آن است که علاوه بر آن‌که در بین افراد تحول صورت پذیرد؛ در نظام‌ها و ساختارهایی که در حال حاضر به‌صورت متمرکز و ایستا مانده‌اند دگرگونی پدید آید؛ بنابراین پیشبرد برنامه‌های مشارکت در مدیریت حوزه‌های آبخیز، تنها با تمرکززدایی و اجرای اصلاحات نهادین و ساختاری در جوامع محلی، سرمایه‌گذاری و توانمندسازی بهره‌برداران امکان‌پذیر است. از طرفی تغییر و تجدید ساختار اداری و قوانین (قانون توزیع عادلانه آب، تشکلهای مردمی، تغییر کاربری اراضی و بهره‌برداری از منابع طبیعی و ...) را طلب می‌کند.

- پیگیری فعالیت‌های مشارکت‌مدارانه در حوزه‌های آبخیز به برنامه‌ریزی جامع و از پیش اندیشیده شده نیاز دارد. از یک‌سو باید کنار رفتن تدریجی افراد و کادرهای غیر محلی و تفویض مسئولیت‌ها به افراد و کادرهای محلی، به‌دقت برنامه‌ریزی شود؛ و از سوی دیگر رهنمودها و مقررات لازم برای تأمین خدمات کارشناسی مشاوره‌ای و حمایتی از جوامع محلی فراهم آید.

- یکپارچه بودن برنامه‌های مشارکت‌مدارانه در حوزه آبخیز از اهمیت خاصی برخوردار است. به‌عنوان مثال: توجه به جمع‌آوری و مدیریت منابع آب و مهار فرسایش، احیای مراتع و جنگل‌ها، اجرای کاربری صحیح اراضی و سایر فعالیت‌های مدیریتی حوضه به همان اندازه مهم است که توجه به طرح‌های مولد اشتغال و درآمد، ترویج

1. Ashoori Latmahalleh, D., Bagheri, A., Allahyari, M.S., and Michailidis, A. 2016. Understanding the attitudes and practices of paddy farmers for enhancing soil and water conservation in Northern Iran. *International Soil and Water Conservation Research*, 4(4), 260-266. <https://doi.org/10.1016/j.iswcr.2016.09.003>

2. Bagherian, R. 2018. Measuring the attitude of watershed residents towards watershed management activities in rural areas. Final report of the research project, Soil Conservation and Watershed Management Research Institute (In Persian).

3. Bagherian, R., Bahaman, A.S., Asnarulkhadi, A.S., and Shamsuddin, A. 2009. A social exchange approach to people's participation in watershed management programs in Iran. *European Journal of Scientific Research*, 34(3), 428-441. ISSN 1450-216X

4. CIS. 2003. Guidance Document No. 8. Public Participation in Relation to the Water Framework Directive. Produced by Working Group. 2.9, Public Participation.

5. Clayton, A., Oakley, P., and Pratt, B. 1998. Empowering people; a guidebook to participation. New York: United Nations Development Programme, 112 pages.

6. Dastorani, M.T., Talebi, A., and Naferzadeghan, A.R. 2009. Investigating the importance and strategies for developing public participation in watershed management projects. *Forest and Rangeland Journal*, 84: 74-79. (In Persian).

7. Davudirad, A., Salehpour Jam, A., Najmi, M., and Akhondi, O. 2021. Identifying and prioritizing effective factors in preventing participation of rural societies in watershed management projects: A Case study of Bozijan Watershed, Markazi province, Iran. *Desert Ecosystem Engineering Journal*, 10(30), 52-64. <https://doi.org/10.22052/deej.2021.10.30.31>

8. Farhadi, M., Motashaffeh, B., Roshun, S.H., and Hashem Geloogerdi, S. 2025. Determinants of local community participation in watershed management projects (Case Study: Qaleh-Rak Watershed, Masjed Soleyman). *Iranian Journal of Watershed Management Science*, 19(70), 57-72. (In Persian). <http://dx.doi.org/10.22034.19.70.4>

9. Ghahari, G.R., Soleimanpour, S.M., Salehpour Jam, A., Noroozi, A.A., and Nekooeian, G.A. 2021. Prioritizing affecting factors on barriers sustainable non participation

نظر به اهمیت مشارکت پایدار مردم (به‌ویژه آبخیزنشینان) در طرح‌های آبخیزداری، پیشنهاد‌های زیر ارائه می‌شود: الف- ارتقاء سطح آگاهی‌های عمومی جوامع محلی نیازسنجی آموزشی و تدوین برنامه‌های آموزشی و ترویجی، تهیه برنامه‌های رادیو تلویزیونی مرتبط با مباحث آبخیزداری، شناسایی طرح‌های موفق و الگویی و استفاده از آن‌ها در آموزش، قرار دادن مفاهیم و اصول آبخیزداری در کتب درسی دانش‌آموزان، برگزاری سمینارها و جشنواره‌های مختلف محلی و منطقه‌ای به‌منظور آگاهی و ترویج آبخیزنشینان و ...، ازجمله روش‌های دستیابی به این راهکار می‌باشد.

ب- بالابردن ظرفیت سازمان‌ها و تشکلهای مردمی تجربه‌های موفق کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه نشان می‌دهد که وجود سازمان‌های مردمی فعال برای موفقیت رهیافت‌های مشارکتی در برنامه‌های مختلف توسعه امری ضروری است. لذا تلاش‌های سازمان‌های دولتی باید بر بهبود و تقویت سازمان‌های خوداتکایی محلی مردم‌نهاد متمرکز شود؛ به‌طوری‌که این سازمان‌ها بتوانند به‌عنوان مجاری ارائه‌دهنده خدمات توسعه‌ای دولتی به مردم، انجام وظیفه کنند و در عرصه‌های طراحی، اجرا، نظارت، ارزشیابی و توسعه و ترویج فعالیت‌های آبخیزداری، مشارکت و حضور فعال داشته باشند.

پ- ایجاد ساختار مناسب برای جذب حداکثری مشارکت زنان، به‌عنوان نیمی از جمعیت فعال و پویای حوزه‌های آبخیز، نقش تعیین‌کننده‌ای در مشارکت و بهبود وضعیت حوزه‌های آبخیز دارند و قطعاً نادیده گرفتن این قشر عظیم، عدم توفیق طرح‌های آبخیزداری را به دنبال خواهد داشت. پژوهش‌ها نشان می‌دهد علی‌رغم پیشرفت حاصل‌شده در جذب مشارکت زنان، هنوز تلاش‌های زیادی برای جذب حداکثری ایشان لازم است. به‌منظور دستیابی به این مهم، نیاز است از طریق برگزاری کارگاه‌های آموزشی و توانمندسازی زنان اقدام کرد. در این خصوص، تقویت انجمن‌ها و سازمان‌های زنان روستایی و واگذاری مسئولیت به ایشان باهدف مشارکت هر چه بیشتر، ضروری است.

ت- ایجاد ساختار مناسب برای تشکیل و جذب مشارکت سازمان‌های غیردولتی

به این منظور لازم است فعالیت‌های زیر مدنظر قرار گیرد: ۱- شناسایی سازمان‌های غیردولتی فعال و تهیه بانک اطلاعاتی از آن‌ها. ۲- برگزاری همایش‌ها و سمینارهای مشترک با سازمان‌های غیردولتی و پیگیری بازخورد آن‌ها. ۳- تهیه نشریات علمی- ترویجی مرتبط با مباحث و فواید آبخیزداری با همکاری سازمان‌های غیردولتی. ۴- حمایت و پشتیبانی از سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد و فراهم آوردن تمهیدات لازم به‌منظور تشکیل آن‌ها.

18. Reed, M.S. 2008. Stakeholder Participation for Environmental Management: A Literature Review. *Biological Conservation*, 141(10), 2417- 2431. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2008.07.014>
19. Salehpour Jam, A., Sarreshtehdari, A., and Tabatabaei, M. 2018. Prioritizing preventing factors affecting on stakeholders' participation in watershed plans based on experts' idea, case study: watershed area surrounding city of Tehran. *Journal of Watershed Engineering and Management*, 9(4), 441-450. (In Persian). <https://doi.org/10.22092/ijwmse.2017.113463>
20. Sheikh, V., and Mostafizadeh, R. 2013. Guide to Watershed Management Projects. Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources Publications, 430 pages. (In Persian).
21. Shunglu, R., Kopke, S., Kanoi, L., Nissanka, T.S., Withanachchi, C.R., Gamage, D.U., Dissanayake, H.R., Kibaroglu, A., Unver, O., and Withanachchi, S.S. 2022. Barriers in Participative Water Governance: A Critical Analysis of Community Development Approaches. *Water*, 14, 762. <https://doi.org/10.3390/w14050762>
22. Soltani, A., Ghazavi, R., and Dokhani, S. 2026. Analysis of participation groups in the context of demographic characteristics of the Benchele Watershed of Kermanshah Province. *Watershed Management Research*, 38(4), 53-71. (In Persian). <https://doi.org/10.22092/WMRJ.2025.369261.1620>
23. Soleimanpour, S.M. 2019. Prioritizing factors affecting the lack of sustainable participation of rural communities in watershed management projects (Case study: selected watersheds of Fars province). Final report of the research project, Soil Conservation and Watershed Management Research Institute, 96 pages. (In Persian).
24. Soleimanpour, S.M., Hosseini Marandi, H., Salehpour Jam, A., Tabatabaei, M.R., Rousta, M., and Keshavarzi, H. 2020. Prioritizing factors affecting the lack of participation of rural communities in watershed management projects from the perspective of watershed residents (case study: Gheshlagh watershed, Fars province). *Journal of Extension and Development of Watershed Management*, 7(27), 64-74. (In Persian).
25. Soleimanpour, S.M., Ghahari, G.R., Salehpour Jam, A., Tabatabaei, M.R., and Hedayatfard, M. 2021. of rural communities in aquifer management projects from a beneficiary's Perspective in Bishezard Watershed of Fars Province. *Journal of Watershed Management Research*, 12(23), 202-211. <https://doi.org/10.52547/jwmr.12.23.202>
10. Ikhlas, N., and Ramadan, B.S. 2024. Community-based watershed management (CBWM) for climate change adaptation and mitigation: Research trends, gaps, and factors assessment. *Journal of Cleaner Production*, 434, 140031. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.140031>
11. Jafari, M.R., and Salehpour Jam, A. 2024. Identification and Prioritization of Effective Factors on Preventing Participation of Rural Societies in Watershed Management Plans in Asman Abad Watershed of Ilam Province. *Watershed Management Research Journal*, 36(4), 2-16. <https://doi.org/10.22092/wmrj.2023.360304.1493>
12. Kateb, F., Esmali Ouri, A., Mostafazadeh, R., Sharari, M., and Hazbavi, Z. 2025. Index-based assessment of stakeholder perception for participatory sustainable soil and water resources in a mountainous landscape. *Evaluation and Program Planning*, 112, 102643. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2025.102643>
13. Khalighi, N., Chakoshy, B., and Kia, M. 2006. A Study of the Role of Population, Indigenous Technology and Ownership in People's Participation in Rangelands Proper Exploitation. (Chahkand Watershed, Birjand). *Iranian Journal of Natural Resources*, 59(3), 741-757 (In Persian).
14. Malekmohammadi, A. 1995. A study on indicators of public participation in natural resource management. *Jahad Magazine*, 182-183: 17-24 (In Persian).
15. Noor, H., Salehpour Jam, A., and Rajai, S.H. 2022. Comparison of effective factors on preventing participation of rural societies in watershed management plans based on local people and expert's viewpoints. *Journal of Watershed Engineering and Management*, 14(3), 400-411. (In Persian). <https://doi.org/10.22092/ijwmse.2021.127630.1713>
16. Patricia, E., and Perkins, E. 2011. Public Participation in Watershed Management: International Practices for Inclusiveness. *Physics and Chemistry of the Earth*, 36(5-6), 204-212. <https://doi.org/10.1016/j.pce.2010.02.004>
17. Poudyal, B., and Upadhaya, S. 2026. Drivers of the local community's participation in sustainable watershed management. *Poudyal and Upadhaya Discover Sustainability*, 7, 628. <https://doi.org/10.1007/s43621-026-02981-9>

28. Taleshi, M., and Effati, M. 2011. Participatory Planning. Payam-e-Noor University Press, 208 pages. (In Persian).
29. Zeng, D., Chen, B., Wang, J., Innes, J.L., Lu, J., Guo, F., Yan, Y., and Wang, G. 2024. Determinants of public participation in watershed management in Southeast China: An Application of the Institutional Analysis and Development Framework. *Land*, 13, 1824. <https://doi.org/10.3390/land13111824>
- Prioritization of factors affecting the non-participation of exploiters in watershed management projects (Case Study: Chikan and Morzian Watershed of Sepidan, Fars Province). *Geographical Space*, 21(73), 87-102. (In Persian). <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.1735322.1400.21.73.6.8>
26. Stefano, L. 2010. Facing the water framework directive challenges: a baseline of stakeholder participation in the European Union. *Journal of Environmental Management*, 91(6), 1332-1340. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2010.02.014>
27. Talaei, R., Salehpour Jam, A., and Beyrami, B. 2023. Prioritization of Factors Influencing People's Participation in Watershed Management Projects of Siyahposh Basin, Ardabil Province, Iran. *Water Harvesting Research*, 6(1), 70-87. <https://doi.org/10.22077/jwhr.2023.6629.1096>

Abstract

Exploring the Participation of Watershed Residents in Watershed Management Projects

S. M. Soleimanpour^{1*}, A. Salehpour Jam² and J. Mosaffae³

Received: 2026/06/27 Accepted: 2026/08/13

Participation is a process through which individuals, groups, and organizations play an active role in making and implementing decisions that directly affect them. Lack of attention to the participation of stakeholders, especially watershed residents, in the implementation of many watershed management projects has led to a decrease in motivation in the stages after the implementation of the projects, especially their protection. Given the importance of the issue, this study has used a descriptive-analytical method and examined and explained related sources to examine the participation of watershed residents in watershed management projects. The findings showed that comprehensive participation includes participation in decision-making, implementation, sharing of resources, and participation in monitoring and maintaining the projects. Also, the success of watershed management projects lies in its multi-purpose objectives at various technical, social, political, economic, and cultural levels. Performance improvement in watershed management plans will be achieved when watershed residents help identify problems; set priorities; select technologies and policies; and monitor and evaluate impacts; because sustainable participation leads to enhanced capabilities and optimal utilization of all facilities and resources available in watersheds. It is recommended that policymakers and implementers take serious steps to raise public awareness of local communities, increase the capacity of grassroots organizations, create a suitable structure to maximize women's participation, and create a suitable structure to form and attract the participation of non-governmental organizations.

Keywords: Watershed management, Watershed residents, Sustainable development, Participation.

1* - (Corresponding Author) Associate Professor, Soil Conservation and Watershed Management Research Department, Fars Agricultural and Natural Resources Research and Education Center, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Shiraz, Iran. Email: m.soleimanpour@areeo.ac.ir

2- Associate Professor, Soil Conservation and Watershed Management Research Institute, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, Iran.

3- Associate Professor, Soil Conservation and Watershed Management Research Institute, Agricultural Research, Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, Iran.